

Studie

FOCUS GROUPS V PROJEKTU

„VÝZKUM ZÁVISLOSTÍ DEMOGRAFICKÉHO VÝVOJE A PRIORIT DLOUHODOBÉHO ZÁMĚRU VZDĚLÁVACÍ A VĚDECKÉ, VÝZKUMNÉ, VÝVOJOVÉ, UMĚLECKÉ A DALŠÍ TVŮRČÍ ČINNOSTI PRO OBLAST VYSOKÝCH ŠKOL DO ROKU 2010“

Marek Melichar

Zpracovaný text má trojí cíl. Zprvu chce informovat o poměrně neobvyklé technice sběru dat, o skupinových rozhovorech, jež Centrum pro studium vysokého školství (CSVŠ) použilo jako součást projektu, který byl vlastně sociologií budoucnosti vysokého školství. Druhým cílem je informovat čtenáře o základních výsledcích analýzy těchto dat. Třetím cílem je vysvětlit alespoň stručně základní hodnotové postoje, které strukturují názory respondentů na vývoj vysokého školství v kontextu demografických změn.

1. CÍLE ZPRACOVÁNÍ A OBECNÉ TEORETICKÉ POZNÁMKY

Zpracování dat ze skupinových rozhovorů bylo jedním ze způsobů řešení projektu hledajícího možné vlivy demografického vývoje na rozvoj vysokého školství. Cílem skupinových rozhovorů tohoto typu, focus groups, nebylo získání objektivních dat o realitě zkoumaného problému. Šlo o rozbor „subjektivních postojů sociálních aktérů svázaných se světem vysokých škol“ na možné dopady demografického vývoje na vysoké školy. Šlo o pokus ukázat, jak dnes špičkoví pracovníci vysokých škol, personalisté soukromých firem a zaměstnanci pracovních úřadů odhadují dopady demografického vývoje na vysoké školy, jak svoje postoje odůvodňují, jaké změny očekávají, co považují za žádoucí nebo sociálně potřebné. Pro budoucí rozhodování státní správy může být takto

pojatá analýza užitečným zdrojem poznání kontextů dílčích politických rozhodnutí.

Analýza subjektivních sociálních definic, hledání „porozumění“ a „smyslu“ jsou jednou z nejstarších tradic sociologického myšlení, která má kořeny v pracích Maxe Webera a později například ve fenomenologické sociologii A. Schutze, v dramatickém přístupu E. Goffmana, technice zakotvené teorie Glassera a Strausse (Strauss, A., Corbin J., 1999), ze které také částečně vycházíme. Tvoří svébytný diskurz tzv. kvalitativní sociologie, která je komplementem objektivisticky orientovaných kvantitativních výzkumů. V tomto smyslu byl náš projekt o souvislostech demografického vývoje a vysokého školství vlastně ideálně vyvážený, poskytoval jak objektivní, kvantitativní data a analýzy (viz např. v Aule uveřejněný text F. Koschin, O. Svatoň, 2005 „Dopady demografického vývoje na české vysoké školy – výhled do roku 2010“, in AULA, roč. 13, 02/2005, str. 86), získaná data stavěl vedle kvalitativní analýzy a mnohem měkčích dat. V terminologii kvalitativní metodologie je tato multiplicita zdrojů dat, mající vést k ověření jejich hodnověrnosti, nazývána „triangulací“. (Denzin 1970). V závěrech kvalitativních výzkumů nelze očekávat nějaké zobecnění na celou cílovou populaci, „kvalitativní výzkum není zaměřen na vytváření generalizací z velkých souborů dat, výzkumník tu systematicky a na podrobných narativních datech pomocí kvalitativních kritérií zkoumá jedinečné jevy, které mohou být charakteristické pro konkrétní jedince, skupiny, nebo instituce.“ (Leininger, 1992, 358).

1.1. Metoda sběru dat – ohniskové rozhovory

Pojem ohniskový rozhovor do sociologie zavedli *Merton a Kendall* (1946), ale širšího uplatnění se této technice sběru dat dostává až v posledních patnácti letech. Ohniskové rozhovory, focus groups, jsou definovány jako metoda sběru dat, kde zdrojem dat je skupinová interakce, záměrně stimulovaná aktivně zasahujícím moderátorem (viz např. *Morgan*, 2001). Jsou to skutečně „skupinové“ rozhovory, nelze tedy očekávat přílišnou otevřenost respondentů k citlivým otázkám nebo řešení složitých expertních problémů na vysoké odborné úrovni. Naopak lze očekávat určitou stylizaci, sebezprezentaci respondentů vzhledem k jejich sociálním rolím a tendenci k obecnosti, metaforičnosti, zkratce, uvádění příkladů místo vysvětlení atp. Výhodou focus groups je možnost sledovat argumentační strategie účastníků debaty, jejich vysvětlení a legitimizace vlastních názorů.

Strategie řízení focus groups jsou velmi různé, od silně direktivního a invazivního usměrňování respondentů k velmi volnému, jen slabě standardizovanému vedení (*Krueger*, 1994), existují také kreativnější varianty využívání skupinových rozhovorů (Delfská technika, dvojité focus groups, focus groups s dvěma protirečícími si moderátory, focus groups řízené respondenty, telefonní nebo on-line groups). Direktivnější metody jsou obvyklé v marketingovém výzkumu; pro náš výzkum se spíše hodil otevřenější přístup, který dává respondentům více prostoru ke generování vlastních témat a problémů, než aby jim je vnucoval. To samozřejmě do značné míry determinuje základní povahu zde zkoumaných dat.

Metoda ohniskových rozhovorů má svá nesporná pozitiva. Ačkoli se jedná o kvalitativní metodu, mezi závěry získanými analýzou dat sebraných pomocí focus groups a závěry analýz dat získaných klasickými kvantitativními sociologickými metodami (standardizované dotazníkové šetření, standardizovaný rozhovor apod.) bývá překvapivá shoda. (*Morgan*, 1996). Focus groups navíc obvykle poskytují bohatší informaci pro většinu proměnných, na druhou stranu neodpovídají na položené otázky jednoznačným způsobem ano nebo ne.

Vzhledem k zadání úkolu se zdálo být užitečné využít výhod metody ohniskových rozhovorů a data sebrat pomocí této metody, spíše než pomocí

dotazníkového šetření. Přístup tazatele měl podpořit alternativní názory a vést k diskusi, která by odhalila i jak jsou tyto názory odůvodňovány. Tento typ práce může poskytnout vhled do hodnot a nekvantifikovatelných vlivů, které v oblasti vysokého školství působí.

1.2. Respondenti

Pracovalo se s devíti skupinovými rozhovory, které provedli v šesti českých univerzitních městech zkušení metodologové v červnu 2004. Obvyklé je konat 4–12 focus groups, se 4–10 účastníky. Moderátory skupin byli *PhDr. Pavel Kuchař*, CSc. z Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze (UK) a *doc. PhDr. Jiří Burianek*, CSc. z Filozofické fakulty UK. Rozhovorů se zúčastnilo celkem 66 respondentů vybraných z databáze více než 250 kontaktů, zástupců vysokých škol, úřadů práce, dalších vysokému školství relevantních institucí. Několik účastníků pocházelo z podnikatelské sféry.

Rozhovory byly řízeny jedním moderátorem, natáčeny na video, po té přepsány a analyzovány v programu Atlas.ti. Moderátor pracoval se souborem témat, ovšem jednotlivá témata se často v rozhovorech objevovala přirozeně a překrývala se. Rozhovory mohou být zdrojem dat k poznání názorů akademiků, úředníků a personalistů k různým problémům souvisejícím s vysokým školstvím u nás. Hledala se ta témata, která nějak souvisí s možným demografickým vývojem nebo jinak řečeno s vývojem poptávky po studiu na vysokých školách.

2. ZÁKLADNÍ VÝSLEDKY ROZBORU SKUPINOVÝCH ROZHovorů¹⁾

Ve zpracovaném textu není bohužel prostor zabývat se podrobně všemi výsledky analýzy, proto budou prezentovány alespoň nejpodstatnější postřehy sumarizované do tabulek. V další části textu budou podrobněji sledovány hlavní kategorie debat – problém kvality ve vztahu k demografickému poklesu.

¹⁾ Přepisy použitých focus groups jsou číslovány 1–5, v citacích jsou označeny (p1) až (p9).

2.1. Příjímácké zkoušky na vysokou školu

Souvislosti přijímacích zkoušek

- ▶ v dané situaci (mechanismus financování, kapacitní možnosti, rozdíly středních škol, neexistující jednotná a spolehlivá státní maturita, přebytek poptávky, je to nebezpečné nechat všechny studovat, možná si to ani nemůžeme dovolit atd.) jsou nezbytné
- ▶ v budoucnu by bylo lepší je nemít a nahradit je třeba selekcí v prvním semestru nebo státní maturitou, možná ale budou vždy potřeba
- ▶ je třeba počítat s rozdílnou podobou přijímací procedury pro různé školy a obory

Tab. 1. Pro a proti přijímacím zkouškám

Pro	Proti
▶ Potřebujeme perspektivní studenty, kteří budou studovat a hned nám neodpadnou (studovat znamená nést škole peníze)	▶ Studenti přinášejí peníze, nemůžeme se zbavit velkého počtu studentů, bez ohledu na jejich kvality a schopnosti je potřebujeme
▶ Kapacita nedovoluje přijmout všechny zájemce	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Školné, pokud by bylo, by pomohlo rozšiřovat kapacity ▶ V Rakousku se ke studentům chovají asociálně a nabírají jich více, než se vejde do učeben, ono to nějak dopadne ▶ Někde jsou zkoušky náborové a jde o to, studenty přilákat
▶ Rozdíly mezi středními školami	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Přijímačky jsou neobjektivní, okamžitě rozhodne o osudu člověka, pokud bychom měli státní maturitu, nebyly by třeba ▶ Někde jsou zbytečně těžké
<ul style="list-style-type: none"> ▶ Vybereme lepší ▶ Spravedlnost nebo nespravedlnost, o to tady nejde. Tím, že neudělá přijímačky, se nic neděje, jde přece dneska už o celoživotní vzdělávací proces, stejně v 19 letech neví, co chce 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Nesouvisí s tím, co člověk bude dělat ▶ Lepší filtr je první ročník, semestr ▶ Stačilo by přijímací řízení (někde nebo v budoucnu) výběr na základě výsledků ze střední školy ▶ Ideální a spravedlivé by bylo, kdyby všichni dostali šanci ▶ Víme, jaké kvalifikace budeme potřebovat? Ne ▶ Pokud beru vzdělání jako službu, tak mě nemusí zajímat uplatnění, přijmu jich co nejvíc ▶ Co když nevezmu talentovaného? Jak zajistit neplýtvání talentů? Náš systém není dost prostupný, aby se mohl časem dostat na lepší školu, prostupnost je důležitá, pokud selektuji ▶ Co když se zmýlíme, a uděláme tomu člověku celoživotní vzdělávací full-stop? ▶ Celá procedura je velmi náročná pro školu
<ul style="list-style-type: none"> ▶ Pohyb v kvalitě uchazečů je větší problém než snižování jejich počtu ▶ Kvalita uchazečů je velmi různá, někdo se děsí, kdo se mu na VŠ hlásí, jiný si pochvaluje talentované a komunikativní uchazeče 	<ul style="list-style-type: none"> ▶ Dá se jednou zkouškou něco poznat? ▶ Všechny zkoušky jsou neobjektivní, je to náhoda
▶ Bezpečnostní záklopka (medicína, psychologie)	▶ Lepší bezpečnostní záklopka je první semestr

2.2. Počet uchazečů o studium

Tab. 2. Faktory ovlivňující počet uchazečů o studium na veřejných vysokých školách

Negativní	Pozitivní
<p>Dnes patrné</p> <ul style="list-style-type: none"> • demografický pokles • neschopnost nabídky uspokojit existující poptávku v některých oborech • konkurence veřejných vysokých škol (VOŠ, soukromé vysoké školy, zahraniční školy) • konzervativní chování zaměstnavatelů a malý zájem „dospělých“ studentů • rovnostářské odměňování ve státní správě a dalších veřejných místech, kde se vysokoškoláci uplatňují, tj. nedostatečná motivace, sociální klima 	<p>Dnes patrné</p> <ul style="list-style-type: none"> • převis neuspokojené poptávky z minulých let • aktivity škol směrem k využití potenciálních studentů pregraduálních denních programů (cizinci, regionální rozdíly, gender, podreprezentované sociální skupiny) • nabídky alternativních typů programů pro nové studenty (celoživotní, kombinovaná forma, nebo jiné ne-diplomové kurzy) • sociální vlivy (motivace ke studiu – soc. nerovnosti a profitability studia, prestiž studia a vysokoškolské vzdělání, podmínky studia)
<p>Možné budoucí</p> <ul style="list-style-type: none"> • pokračující demografický pokles • špatné vyhlídky na uplatnění v některých oborech • konkurence zahraničních vysokých škol • konkurence domácích soukromých vysokých škol, odčerpávání kvalitních učitelů • pokračující neschopnost uspokojit poptávku v některých oborech 	<p>Možné budoucí</p> <ul style="list-style-type: none"> • růst podílu maturantů v populaci 19letých • snížení nároků na studenty bakalářského studia na některých školách/oborech • růst zájmu o celoživotní vzdělávání • diferenciací nabídky studijních programů, oborů, regionální a kvalitativní diferenciací škol • další zdroj studentů v zahraničí a v podreprezentovaných skupinách • profesionalizace řízení škol a orientace na získání studenta • flexibilita studia

Jak tedy předcházet možnému poklesu uchazečů o studium?

<ul style="list-style-type: none"> • vyjít vstříc studentům, soutěžit o ně (reklama, aktivní recruitment studentů) • otevřít školy pro nové skupiny studentů (věk, gender, regiony, menšiny, cizinci) • přilákat nový typ studentů do celoživotních programů (pregraduální, postgraduální nebo zcela mimo standardní programy) • odstranění bariér při vstupu do škol (rovné podmínky pro studium lidí všeho věku a pohlaví, rozvolnění průběhu studia, dostupnost škol a studijních programů, flexibilita, změny mechanismů financování) • přijetí rozdílnosti možných studijních cílů a motivací studentů a odpovídající změny v mechanismech financování studia • připravit se na velmi různé typy absolventů středních škol • střední škola a její vyučující do značné míry mohou ovlivnit zájmy a kvalitu studentů, podle respondentů je ale státní politika vzhledem ke středním a vysokým školám velmi nevyrovnaná, nekoordinovaná
--

2.3. Možné dopady na vyučující

Vyučující

- vysoká zátěž (v důsledku mechanismu financování a akreditace, vedoucí k množení úvazků, menší důraz na kvalitu²⁾)
- platové ohodnocení (neodpovídající, netransparentní, souvisí malým podílem soukromých peněz ve školách)
- regionální a oborové mezery (akreditace staví určité nároky, ale i bez ní je cítit regionálně a oborově nedostatek vyučujících)
- vyučující na středních školách mají rozhodující vliv na „kvalitu“ a zájmy potenciálních studentů

Tab. 3. Faktory ovlivňující demografickou a kvalifikační strukturu akademických pracovníků veřejných vysokých škol

Negativní	Pozitivní
<p>Dnes patrné</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ mechanismus financování – provozní dotace – vázaný na počet studentů, zvyšuje nároky na vyučující, ale zároveň jiné formy financování je tlačí k výzkumné činnosti. Akademičtí pracovníci jsou tak v dvojím ohni „hired to teach, paid to publish“ ■ stále nesrovnatelné platové podmínky v mnoha oborech s praxí a na některých školách netransparentní tvorba platů³⁾ (vazba platů na koeficient náročnosti?) ■ přetrvávající nevýhodná věková struktura, především v některých oborech ■ nároky akreditace, regionální a oborově specifický nedostatek habilitovaných pracovníků vede k dalšímu množení úvazků a zátěži ■ kdo z doktorandů zůstává na školách? ■ míchání cílů (masová výuka bakalářů, výuka magistrů, výzkum školy jako by chtěli dělat všechno, protože jde o ty peníze) ■ nedostatečná vazba na praxi, izolace akademiků od světa praxe, obraz akademické profese 	<p>Dnes patrné</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ pomalu nám začínají dozrávat naši vlastní absolventi z 90. let do věku učitele ■ někde si mohou ze špičkových absolventů vybírat ■ dnes už máme ohromný „buffer flexibilních doktorandů“ ■ vysoké procento velmi kvalitních vyučujících
<p>Možné budoucí</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ soukromé školy, zahraniční a zahraniční školy působící u nás, mohou odčerpát kvalitní učitele (nebo je i snadno zvát ze zahraničí) ■ atraktivita učitelské profese ■ pokud se nic nezmění, z učitelského zaměstnání se stane hobby, ale plat si budou muset hledat jinde 	<p>Možné budoucí</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ učitelská role neztratí význam ani v masové výuce nebo distančním vzdělávání ■ demografický pokles může uvolnit kapacity pro celoživotní vzdělávání ■ kontakt s praxí bude nutností ■ dostatek doktorandů

²⁾ „Ale ono to je opravdu těžké realizovat v nízkokoeficientovaných oborech, kde ten učitel, aby se dostal na nějaký životní standard, je nucen odfláknout výuku, protože si přivydělává taky jinde.“ (p5)

³⁾ „A to je všechno špatně. Všude na západ od Aše je systém takový, že peníze se rozdělí na mzdové peníze. Mzdové peníze odpovídají rozsahu výuky a počtu studentů. Já chápu, že když někdo zkouší sto studentů a dvacet studentů, že to je rozdíl. Všechna tahle schémata byla vypracována, a to se všechno opustilo. Tady je džungle, neprůhledný pytel peněz.“ (p5)

2.4. Kvalita vysokoškolského vzdělání

Co ovlivňuje kvalitu vysokoškolského vzdělání?

- kvalita studia na střední škole
- motivace studentů, jejich hodnoty
- kvalita vyučujících, motivace vyučujících
- mechanismus financování, objem financí, struktura financí
- sociální podmínky studia
- míra konkurence (zahraničí a soukromé vysoké školy, ostatní veřejné vysoké školy)
- akreditace
- školné
- kapacity škol, počet studentů
- stát a jeho další orgány (skrze financování, řízení středních škol, politiku zaměstnanosti, regionální rozvoj atd.)
- mechanismus rekrutace studentů i vyučujících
- atmosféra školy, organizace
- možnosti migrace
- média
- míra provázanosti a spolupráce se soukromými firmami
- prostupnost systému vysokého školství
- způsoby výuky
- Evropská unie
- předešlý vývoj poptávky a nabídky

Tab. 4. Faktory související s kvalitou vysokoškolského vzdělávání

Negativní	Pozitivní
<p>Dnes patrné</p> <ul style="list-style-type: none"> • masovost • nedostatek vyučujících • rozdíly v kvalitě absolventů středních škol, možná i jejich klesající kvalita • finance 	<p>Dnes patrné</p> <ul style="list-style-type: none"> • akreditace • internacionalizace • růst doktorského studia • strukturované studium • změny v motivacích uchazečů
<p>Možné budoucí</p> <ul style="list-style-type: none"> • příliš velké počty studentů na učitele, příliš velká zátěž učitelů (učit, zkoumat, zkoušet, publikovat) • odchod kvalitních vyučujících jinam (zahraničí, soukromé školy, praxe) • další růst podílu vysokoškoláků (Bc.), resp. menší prostor pro výběr • systém financování postavený na kvantitě • chybějící neuniverzitní sektor může ohrožovat kvalitu univerzit 	<p>Možné budoucí</p> <ul style="list-style-type: none"> • motivace studentů • soupeření o studenty • větší specifikace škol • větší přijímání bakaláře zaměstnavateli, trvání na strukturovaném studiu • otevření širších možností uplatnění • větší ochota soukromých firem spolupracovat se školami • nové kvality uchazečů

2.5. Školné

pro

- ▶ Způsob, jak zvýšit kvalitu škol
- ▶ Motivační nástroj
- ▶ Nástroj financování škol
- ▶ Způsob, jak odstranit bariéry rozvoje soukromých škol; budou skutečnou konkurencí
- ▶ Zvýší uvědomění si hodnoty vzdělání ve společnosti
- ▶ Zvýší odpovědnost studentů
- ▶ Zvýší šance studentů z nevysokoškolských rodin, umožní cirkulaci elit, růst sociálního statusu
- ▶ Banky se o něj poperou, zvláště bude-li půjčka na školné státem dotovaná, pozitivní efekt pro ekonomiku
- ▶ Zahraniční (především slovenské) zavedení školného nás může přinutit ho přijmout
- ▶ Odstraní nespravedlnost mezi platícími a neplatícími studenty (všichni platí daně, ale někteří mohou studovat zdarma)
- ▶ Školy si vydělají
- ▶ Donutí inteligenci, aby se domohla vyšších platů (bude muset splácet půjčky na školné)
- ▶ Nástroj sebereflexe studentů: chtějí si dopřát studium jako nástroj zvýšení kvality života?
- ▶ Mohlo by být nástrojem tlaku na dokončení nebo rychlé dokončení studia
- ▶ Posílí občanskou společnost, filantropii a nadace, které budou sponzorovat talentované studenty

proti

- ▶ Samotné školné nic nezmění na schopnosti škol spolupracovat se soukromým sektorem, v oblasti výzkumu atd., školné nelze zaměňovat za reformu
- ▶ Školné bude starost navíc pro školy i ministerstvo, nakonec na něm spíš proděláme, administrativa poškodí školy, společnost, studenty
- ▶ Školné finanční situaci škol výrazněji nezmění
- ▶ Ty peníze, které bychom vybrali na školném, už jednou byly vybrány na daních, jak to sladit s daněmi? Odečet školného z daní – není to vlastně jiná forma daně?
- ▶ Studenti to nebudou platit, bude se to muset vymáhat soudně atd.
- ▶ V řádu desítek tisíc je to už „výrazný sociální filtr“, někteří na to mít nebudou
- ▶ Bez radikální daňové reformy nemá smysl
- ▶ Kvalita půjde dolů, „přece je nemůžu vyhodit, když si to platí“
- ▶ Vzdělávání jako takovému to dnes nepomůže
- ▶ I když není školné, studenty studium již dnes stojí peníze

3. DEMOGRAFICKÉ ZMĚNY A KVALITA

Klíčovou kategorií všech debat o dopadech demografického vývoje na vysoké školství se stalo téma kvality, resp. možného dopadu demografického poklesu na kvalitu ve vysokém školství. Kvalita je podle respondentů vlastností uchazečů, studentů, vyučujících, absolventů, středních škol, vysokých škol, vzdělávání obecně, výuky i výzkumu. Odhlédneme-li od dalších možných konotací pojmu kvalita, můžeme debatující rozdělit do dvou docela zřetelných skupin.

- ▶ Jedna skupina se domnívá, že demografický pokles při současné snaze zvyšovat podíl studentů z populace povede k „inflaci vysokoškolského vzdělání“, že bakalářské vzdělání se dostane významem na úroveň maturitního v dřívějších letech, a že je tedy třeba se tímto problémem zabývat. Tento postoj jinými slovy znamená, že by stát neměl utrácet za „nekvalitní“ vysokoškolské vzdělání, akreditační komise a školy by ve vlastním zájmu měly na určité úrovni studentů trvat.

(„More means worse“ postoj, Radford, 1997, 9)

- Druhá skupina respondentů má opačný názor, podle nich se kvality studentů mění, možná dojde k pohybu ve kvalitě uchazečů nebo se změní obsah očekávání spojených s absolventy, rozhodně však nelze postavit problém kvality jako otázku, „jestli někoho máme vůbec vzdělávat“. K pohybu v kvalitě studia dojde i podle této skupiny respondentů, ovšem budou to pohyby vlastně žádoucí, mezi školami se objeví ty lepší a ty horší a přitáhnou si adekvátní uchazeče.

(„More means different“ postoj, Radford, 1997, 9)

Diskuse o vztahu kvality a počtu uchazečů se zdá být rozhodující ve všech debatách.⁴⁾ Demografický pokles mimo jiné znamená zmenšení pole potenciálních uchazečů ve špičkové kvalitě.⁵⁾ Otázka na vztah mezi demografickým poklesem a možným ohrožením kvality vysokoškolského vzdělání souvisí s chápáním pojmu kvalita obecně, s představou o smyslu, cíli vysokoškolského vzdělání.

Z jiného pohledu lze vazbu mezi kvalitou a rostoucím počtem podílu studentů vidět jako problém „masifikace“ terciárního vzdělávání. (RIHE International Seminar Reports, (1997), Teichler, 1998). Pojem „masifikace vysokoškolského vzdělávání“ je tradičně spojován s „růstem počtu studentů nad úroveň prosté reprodukce akademické obce a výuka více lidí než jen těch, kteří vysokoškolské vzdělání potřebují pro svá náročná povolání nebo privilegované sociální pozice.“

⁴⁾ „Jak už jsem naznačil, rozdíl současných maturitních ročníků a ročníků co budou, tedy 1996 + 19 je 2015, je zhruba tedy těch 40 000, a to je dost zásadní, já jsem říkal že to je v podstatě úbytek deseti tříd na okres, čili samozřejmě začne opravdu boj o toho studenta a bude se zvyšovat podíl vysokoškoláků v populaci, ale za cenu, že hodnota toho magisterského titulu a toho baka-lářského v průměru musí zákonitě klesnout...“ (p6)

„...můžeme očekávat mezi lety 2006 až 2010, že ty počty maturantů na všeobecných vzdělávacích školách budou klesat dosti výrazným způsobem. Proto já mám vážné obavy ze snížení úrovně, protože my budeme stát před skutečně poměrně razantně se zmenšujícím počtem maturantů, kteří jsou pro nás potencionální studenti.“ (p8)

⁵⁾ „Klasicky asi začnu s tím, jak vypadá Gaussova křivka a budu se bavit o schopnostech těch lidí. To je asi hodně důležitá věc, protože tady mám pocit, že se na to trošku zapomíná, v té debatě, která se o tom vůbec vede. Tím, když ubývá v té kohortě lidí, tak se samozřejmě snižuje i schopnost těch lidí na tu školu mít jakousi kvalitu. Takhle bych to řekl.“ (p9)

(Teichler, 1998, 19) Nebo jinými slovy, vysoké školy produkují v některých oborech více absolventů, než pro které je možné najít v daném oboru uplatnění na trhu práce (Pybus, L. and Smith, B., 1999). Vysokoškolské systémy v západních zemích prošly procesem masifikace vysokoškolského vzdělání v různém období a s různou dynamikou od 60. let (viz např. Trow, 1974, česky 1997), ovšem podle Teichlera jsou dopady masifikace na organizační struktury a strategie a na fungování (funkce) vzdělávacích institucí přeceňovány (Teichler, 1998, 26). Český vysokoškolský systém je v určité fázi masifikace dnes a z reakcí respondentů je patrné, že je asi čas se více věnovat problému kvality vysokoškolského vzdělání a hledat nové finanční zdroje.

4. SMYSL VYSOKOŠKOLSKÉHO STUDIA

Dichotomie všeobecnost/specializace nebo more means worse/more means different jsou výrazem určitého hodnotového postoje respondentů, který strukturuje jejich představy o smyslu vysokoškolského vzdělání. Odpovídá vlastně na starou humboldtovskou otázku, zda má vysokoškolské vzdělání být „obecné“ nebo „specializované“.

Obecné

Pro jednu skupinu debatujících má studium smysl, i když třeba nedokončené, pro kultivaci osobnosti studenta a jeho reflexi světa, ve kterém žije. Takoví respondenti chápou vzdělání asi jako veřejný statek, na který je možné mít „právo“. Je to širší pojetí vysokoškolského studia, které také akcentuje význam školy pro obec, zdůrazňuje rovné šance v přístupu k vysokoškolskému vzdělání. Nepředpokládá, že se každý student v době studia rozhoduje racionálně s cílem dosáhnout s ohledem na budoucí příjmy nejvýhodnějšího vzdělání. Tento přístup, důraz na obecný rozvoj osobnosti a schopnosti se sám učit, je podle respondentů výhodný i proto, že ne každý absolvent pracuje v oboru, který vystudoval, „může ho v životě potkat cokoliv“⁶⁾, a tak se každé další

⁶⁾ „My se nesnažíme produkovat politologa nebo se nesnažíme produkovat sociologa, snažíme se produkovat člověka, který je otevřený mysli a je schopen kritického myšlení.“ (p9)

dovednosti hodí. Student, který považuje vzdělání za určitou kvalitu svého života, podle respondentů netrvá na tom, že se musí věnovat své kvalifikaci. Možná je víc takových studentů mezi ženami.⁷⁾

Tento přístup ovšem neznamená menší zájem o studium nebo horší studijní výsledky. Naopak, podle některých respondentů, jsou studenti s více zájmy kreativnější a otevřenější a lépe se s nimi ve škole pracuje. V tomto přístupu je také vzdělání spíše chápáno jako kontinuální proces, než jako nárazové načerpání znalostí, absolutorium vysoké školy je vlastně teprve začátek dalšího vzdělávání. V zahraničí, v zemích kde je větší mezifakultní propustnost, lze vidět i technicky, kariéře orientované studenty na zdánlivě zbytečných přednáškách. Smysl mají podle respondentů i špatné vysoké školy, dnes dává studium možnost cestovat a stýkat se s cizinci, získat větší rozhled třeba i o prázdninách, studium otevírá cestu k informačním zdrojům atd.

Pro tento přístup ke smyslu vysokoškolského studia hovoří i překotné tempo technologického vývoje. Student už zdaleka nemá šanci si osvojit nějaké „vědomosti“, se kterými by vystačil zbytek života, naopak, je velmi pravděpodobné, že školní „znalosti“ mu brzy k ničemu nebudou. Ovšem to, co mu zůstane, je ona dovednost samostatně kriticky myslet, pracovat s informacemi. (Bauman, 2005). Od školy se nečeká, že studenta naučí praxi, už proto, že je to jen škola. Uplatnění je věc absolventa, a v kontextu masového vysokoškolského vzdělání ani nemůže vždy předpokládat, že najde uplatnění ve svém oboru.

Odpovídající názor na možné dopady demografického vývoje: „já bych se toho poklesu nebál. Ono se to usadí“. More means different.

⁷⁾ „Setkávám se s dvěma typy studentů. Jedni jsou kariéroví a druhí považují studium za prvek zvyšování kvality života. Jsou lidi, kteří jdou na fakultu s tím, že budou učiteli nebo řediteli a jsou lidi, kteří říkají, že budou dělat někde u počítače a dělat technika, ale já považuji za důležité abych měl něco vystudováno a že vzdělání patří ke kvalitě jejich života. Nechci teď zevšeobecňovat. Je to stanovisko, které je velmi genderově podmíněné, hodně to říkají holky. Ony mají výborné studijní výsledky, ale studium velice často nedefinují kariérově.“ (p5)

Specializované

Protikladný pohled chápe studenta jako člověka připravujícího se na budoucí povolání, jako racionálně kalkulujícího investora do vlastní budoucnosti. Takto viděný student hledá prakticky orientované a efektivní kurzy, je ochoten za ně i platit, hledá také díry na trhu práce, kvalifikace, po kterých je poptávka. Jde o kariéerního studenta, který se snaží co nejrychleji dostat do praxe a školu chce maximálně využít. Je pragmatický a praktický. Hledá specializované vzdělání. Smyslem vysokoškolského vzdělání je podle tohoto postoje osvojit si sumu dovedností nebo znalostí.

Pro respondenty zastávající tento postoj k vysokoškolskému vzdělání je katastrofou nezaměstnanost absolventů, berou ji jako vyplývané veřejné finance, katastrofou je, když absolvent nenajde adekvátní uplatnění ve svém oboru, a musí jako „overqualified“ nastoupit na nějaké zbytkové místo. Je to elitářský postoj, který předpokládá, že absolutorium vysoké školy by mělo automaticky korelovat vyššími šancemi na výraznější vertikální sociální mobilitu.

Vysokoškolské vzdělání tito respondenti chápou jako přípravu pro praxi, a proto je pro ně důležitá úzká spolupráce škol a firem, soukromé investice do škol a výzkumu.

Odpovídající názor na možné dopady demografického vývoje: Demografický pokles bude znamenat kvalitativní otřes. More means worse.

5. ZÁVĚR

Současný demografický vývoj nebude v krátkodobém horizontu pravděpodobně představovat výraznější ohrožení systému vysokých škol jako celku. Očekávaný úbytek v populačních ročnících tradičně přicházejících na vysoké školy bude mít selektivní dopad, bude různý na různých oborech a různých institucích. Podle našich respondentů se dá očekávat, že úbytek potenciálních studentů bude částečně kompenzován z početných skupin odmítnutých v dřívějších letech nebo bude kompenzován v rámci rozšiřování celoživotního vzdělávání.

Mnohem větší problém bude podle našich respondentů v kvalitě uchazečů. Kapacity terciárního vzdě-

lání by se podle našich respondentů měly smysluplně rozdělit a reagovat na odlišná očekávání různých typů studentů a zaměstnavatelů. Z hlediska snah o udržení kvality vysokoškolského vzdělání je žádoucí další diferenciaci terciárního vzdělávání.

Přicházející demografické změny mohou být signálem k reformě vysokoškolského systému, která by vedla k efektivnímu využití bezesporu silného potenciálu těchto institucí pro ekonomický a sociální rozvoj státu.

Literatura:

- [1] Bauman, Z. (2005). Individualizovaná společnost. Praha, Mladá fronta.
- [2] David L. Morgan (1996). Focus groups, in „Annual Review of Sociology“. Vol. 22 (1996),129-152.
- [3] David L. Morgan (2001). Ohniskové skupiny jako metoda kvalitativního výzkumu. Boskovice, Albert.
- [4] Denzin, N. (1970). Strategies of Multiple Triangulation, in Denzin, N. (ed.) The Research Act in Sociology: a Theoretical Introduction to Sociological Method. New York, McGraw-Hill.
- [5] Garfinkel, H. (1967). Studies in Ethnomethodology. Englewood Cliffs, NY, Prentice-Hall.
- [6] Krueger, Richard, A. (1994). Focus Groups: A Practical Guide, 2nd ed., Sage, London.
- [7] Leininger, M. (1992), Current Issues, Problems, and Trends to Advance Qualitative Paradigmatic Research Method for the Future, in Denzin, N. K., Yvonna S. L. (2001) The American Tradition in Qualitative Research, Sage Publications, London, pp. 355-368.
- [8] Merton, R. and Kendall, P. (1946). ‚The focused interview‘, American Journal of Sociology, 51 (6) 541-557.
- [9] Pybus, L. and Smith, B. (1999). Enhancing Student Motivation: Linking Curriculum and the World of Work, Conference Proceedings, 24th International Conference, Improving University Learning and Teaching, Griffith University, Brisbane, 150-155.
- [10] Radford et. Al. (1997) Quantity and Quality in Higher Education, Jessica Kingsley Publishers, London.
- [11] Strauss, A., Corbin, J. (1999). Základy kvalitativního výzkumu. Albert, Boskovice.
- [12] Trow, M. (1974). Problémy přechodu z elitního na masové vysoké školství. In Terciární vzdělávání ve vyspělých zemích: Vývoj a současnost. ÚIV. 1997.
- [13] Teichler, U. (1998). Massification: A Challenge for Institutions of Higher Education in Tertiary Education and Management, Vol. 4, No. 1, 1998, 17-27.

